

University of Groningen

De toegangspoort tot de gildekamer van het Amsterdamse chirurgijns-gilde

Ottenhof, Anne; Ijpma, Frank F; van Gulik, Thomas M

Published in:
 Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ottenhof, A., Ijpma, F. F., & van Gulik, T. M. (2016). De toegangspoort tot de gildekamer van het Amsterdamse chirurgijns-gilde. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 160, [D141].

<https://www.ntvg.nl/artikelen/de-toegangspoort-tot-de-gildekamer-van-het-amsterdamse-chirurgijns-gilde>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De toegangspoort tot de gildekamer van het Amsterdamse chirurgijns-gilde

Anne Ottenhof, Frank F.A. Ijpma en Thomas M. van Gulik

De toegangspoort tot de gildekamer van het Amsterdamse chirurgijns-gilde bevond zich in de 17e en 18e eeuw in de rechter hoektoren van de Waag op de Nieuwmarkt in Amsterdam. Door deze poort bereikten de chirurgijns hun gildekamer voor vergaderingen en de chirurgijnsexamens. De poort gaf ook toegang tot het Theatrum Anatomicum waar de ontleding – anatomische lessen – plaatsvonden. In de gevel van de poort bevond zich een buste van Hippocrates met daaronder de inscriptie 'Theatrum Anatomicum'. De reeks 'anatomische lessen' herinnert aan de beroemde schilderijen die in opdracht van het chirurgijns-gilde zijn gemaakt. Op de deur van de toegangspoort was aan het begin van de 17e eeuw een geraamte geschilderd dat ongeveer 200 jaar de toegangsdeur van het chirurgijns-gilde heeft gemarkeerd. Wij onderzochten vanuit historisch perspectief welke gedaantewisselingen de toegang tot de gildekamer van het Amsterdamse chirurgijns-gilde in de loop der tijd heeft ondergaan.

De Waag op de Nieuwmarkt in Amsterdam diende oorspronkelijk als stadspoort (Sint-Anthonispoort) in de stenen ommuring van de stad. In de 17e eeuw kreeg het gebouw een nieuwe bestemming als waag.^{1,2} Op de benedenverdieping werd koopwaar gewogen en verkocht. Op de bovenverdieping hadden een aantal gilden, waaronder dat van de Amsterdamse chirurgijns, hun intrek genomen. De toegangspoort tot de chirurgijns-gildekamer en het Theatrum Anatomicum bevond zich in de hoektoren rechts van de voorpoort. Via een wenteltrap achter de poort konden de chirurgijns hun gildekamer bereiken. Deze ruimte bevond zich achter de ramen boven de luifel van de oude voorpoort (figuur 1).

De Amsterdamse chirurgijns kwamen in de gildekamer bijeen voor vergaderingen en het afnemen van de chirurgijnsexamens. Aan de wanden hingen de wereldberoemde 'anatomische lessen' die in opdracht van het Amsterdamse chirurgijns-gilde als groepsportretten waren gemaakt. De bekendste is 'De anatomische les van Nicolaes Tulp', in 1632 geschilderd door Rembrandt.

De chirurgijns beschikten vanaf 1691 over een eigen ontledkamer in de Waag, het Theatrum Anatomicum, gevestigd in de achtkantige koepelhal in het centrum van de Waag. Hier vonden de ontleding plaats van lichamen van ter dood gebrachte misdadigers in de vorm van anatomische lessen ten behoeve van het anatomieonderwijs van de chirurgijns en hun leerlingen.

Het waaggebouw is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven, inclusief de oude toegangspoort tot het chirurgijns-gilde (figuur 2). Via deze deur zijn honderden chirurgijns in de 17e en 18e eeuw, jaar in jaar uit hun gildekamer binnengekomen. Naast de chirurgijns zijn ook de docenten anatomie – 'praelectoren', waaronder Frederik Ruysch, Willem Röell en Petrus Camper – ooit over deze drempel gestapt om in het Theatrum Anatomicum hun anatomische lessen te geven. De huidige poort heeft niet meer de vorm die deze in de 17e en 18e eeuw had. Wij onderzochten hoe de poort die toegang verleende tot de bakermat van de Amsterdamse chirurgijns er destijds heeft uitgezien.

DE ONTWERPTEKENING VAN DE OUDE TOEGANGSPOORT

In het Stadsarchief van Amsterdam is een oude schets van de toegangspoort van het chirurgijns-gilde bewaard gebleven (figuur 3). Deze betreft waarschijnlijk een ont-

Flevoziekenhuis, afd. Heelkunde, Almere.

Drs. A. Ottenhof, arts-assistent in opleiding tot chirurg.

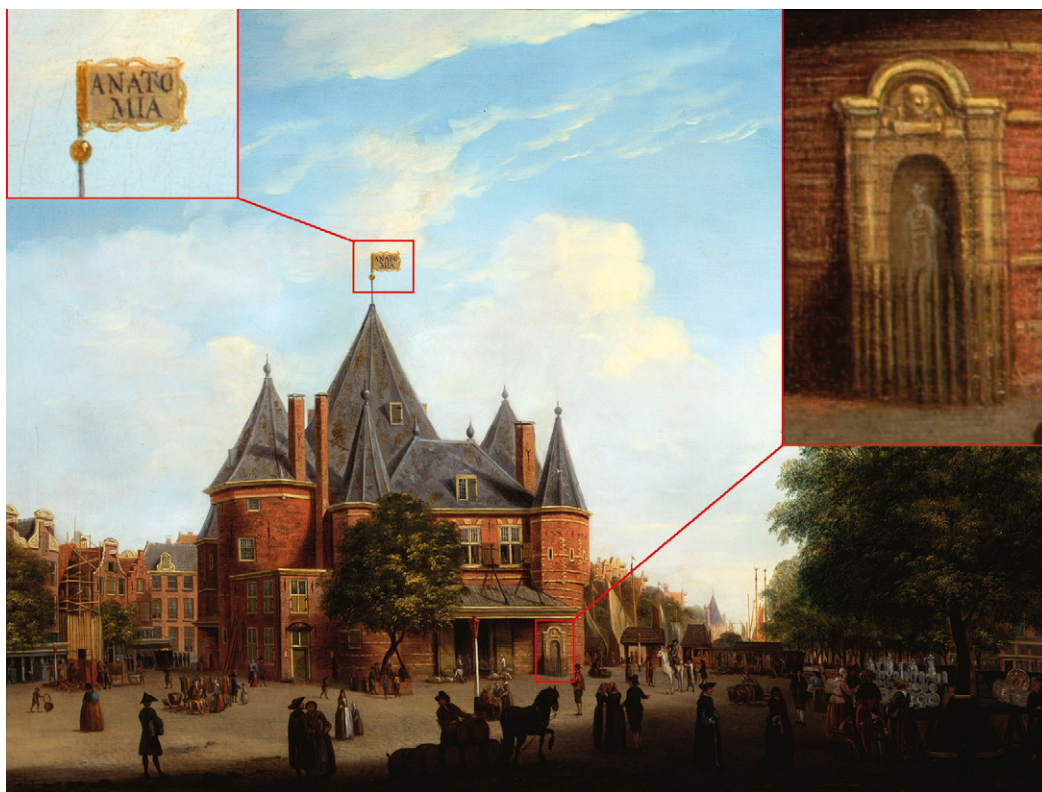
Universitair Medisch Centrum Groningen, afd. Heelkunde, Groningen.

Dr. F.F.A. Ijpma, chirurg.

Academisch Medisch Centrum/Universiteit van Amsterdam, afd. Heelkunde, Amsterdam.

Prof.dr. T.M. van Gulik, chirurg.

Contactpersoon: dr. F.F.A. Ijpma (frankijpma@gmail.com).

FIGUUR 1 Gezicht op de Nieuwmarkt in Amsterdam, geschilderd in 1763 door Jan Ekels de Oude. De poort in de rechter hoektoren verleende toegang tot de gildekamer (dat is de ruimte boven de luifel van de oude voorpoort, aangegeven met een kader) en het Theatrum Anatomicum van het chirurgijngilde. De hoge centrale koepeltoren waarin het anatomisch theater zich bevond, is aangeduid met een windvaantje waarop 'ANATOMIA' staat. In de rechter bovenhoek een detailopname van de oude toegangsdeur van het chirurgijngilde.

werptekening van de poort.^{4,3} Men vermoedt dat het ontwerp in 1619 is gemaakt, omdat de chirurgijns in dat jaar hun gildekamer hadden verhuisd van het voormalige Sint-Margarethaklooster naar de Waag. Op de tekening zijn de instructies weergegeven voor de inscripties boven de poort: 'De letters moeten zijn als volgt HIPPOCRATES, THEATRUM ANATOMICUM, COLLEGIUM CHIRURGICUM en HUC TENDIMUS OMNES'.

Deze laatste spreuk luidt in het Nederlands vertaald: 'Hierheen zijn wij allen onderweg'. Deze 'memento mori'-boodschap paste goed in het gedachtegoed van de chirurgijns, die vanuit hun beroep en bij de anatomische demonstraties regelmatig werden geconfronteerd met de kwetsbaarheid van het leven en de vergankelijkheid van de mens. Op de schets is in de gevelsteen boven de deur de buste van Hippocrates uitgehouwen. Het beeld van Hippocrates is in de 19e eeuw, wellicht door vandalisme, uit de gevelsteen verdwenen. Recent, in 2014, is bij restauratiewerkzaamheden aan de poort een nieuwe buste van Hippocrates in de gevel geplaatst (zie figuur 3).

Op de deur was een geraamte afgebeeld. Een geraamte als 'memento mori'-symbool was destijds ook afgebeeld in het wapen of zegel van het Amsterdamse chirurgijngilde en op de penningen die het gilde aan haar leden verleende.⁴⁻⁶ Nu nog tonen de penningen van de Nederlandse Vereniging voor Heelkunde eenzelfde geraamte. Bij het vergelijken van deze schets met de huidige toegangspoort van de Waag valt op dat de inscripties verschillen. Volgens de schets zijn de woorden 'Collegium Chirurgicum' direct boven de deur weergegeven, terwijl op die plaats boven de huidige poort de inscriptie 'Theatrum Anatomicum' is te lezen. Dit kan erop wijzen dat de schets een voorstudie is geweest voor het ontwerp van de toegangspoort en dat bij de bouw van de poort enkele veranderingen ten opzichte van dit 'ontwerp' zijn aangebracht.

DE TOEGANGSPOORT OP OUDE AFBEELDINGEN VAN DE WAAG

Wij zochten in het Stadsarchief en het archief van het Rijksmuseum naar oude afbeeldingen van de Waag. In totaal doorzochten wij 2645 afbeeldingen uit de periode

1618-1867. In deze reeks vonden wij 16 afbeeldingen waarop de toegangspoort van het Amsterdamse chirurgijngilde is afgebeeld. Een selectie hiervan is weergegeven in figuur 4.^{7,8}

De oudste afbeelding van de deur met daarop afgebeeld de contouren van een skelet vonden wij in een 'beschrijving van de stadsgeschiedenis van Amsterdam' uit 1663 (figuur 4b).⁷ De eerste kleurenafbeeldingen van de toegangspoort dateren van omstreeks 1750 (figuur 4d-f). Hierop is het rechtop staande, witte skelet met de blik recht vooruit duidelijk te zien.

Het geraamte op de deur vinden wij nog een aantal malen terug op afbeeldingen tot aan het begin van de 19e eeuw (figuur 4g-j). Nadat het chirurgijngilde in 1798 was opgeheven en de zorg voor het anatomisch onderwijs was overgedragen aan de Commissie van Geneeskundig Toezicht verdween het op de deur geschilderde skelet. Op

een foto van de Waag uit 1867, gemaakt door Andries Jäger, ontbreken zowel het skelet op de deur van de toegangspoort als de buste van Hippocrates in de gevelsteen.

REMBRANDT VOOR DE DEUR VAN HET CHIRURGIJNGILDE

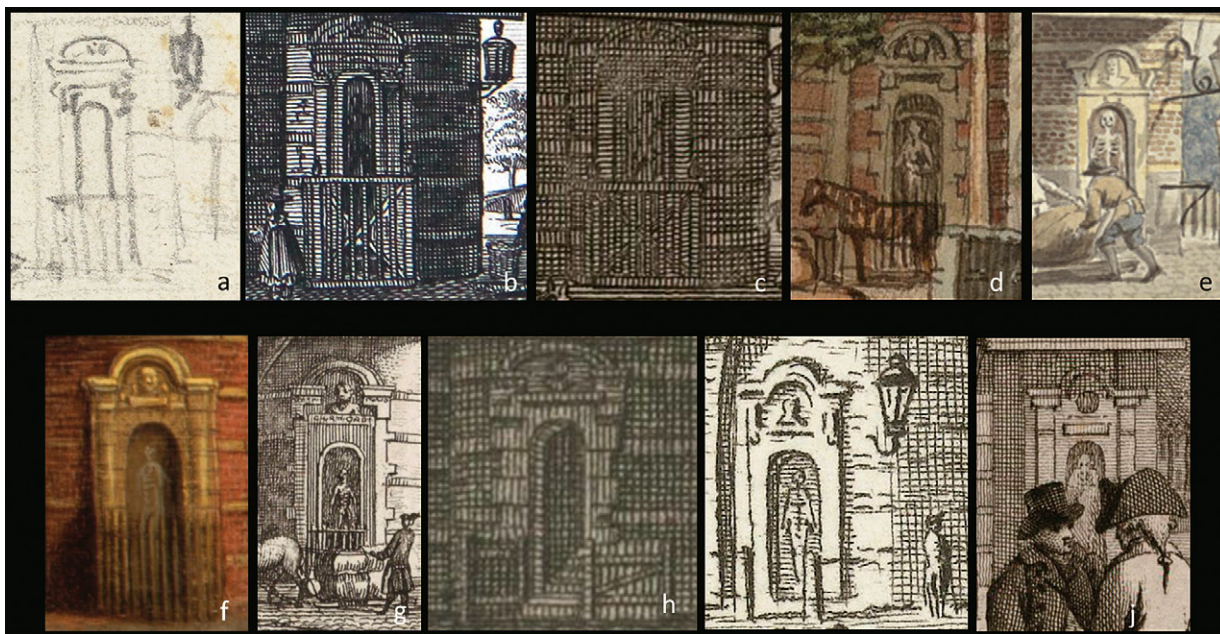
In 1864 maakte Christoffel Bisschop (1828-1904) een schilderij waarop Rembrandt te zien is die op het punt staat een deur door te gaan. Op deze deur is een skelet afgebeeld met de opschriften 'Theatrum Anatomicum', 'Collegium Chirurgicum', '1619' en 'Huc Tendimus Omnes' (figuur 5).⁹ Rembrandt was een goede bekende van de Amsterdamse chirurgijns nadat hij in hun opdracht in 1632 de anatomische les van Nicolaes Tulp had geschilderd en in 1656 de anatomische les van Jan Deijman. De deur op dit schilderij heeft verschillende overeenkomsten met de toegangspoort van het Amsterdamse chirurgijngilde. We zien een gedetailleerde afbeelding van het geraamte op de deur en dezelfde begeleidende inscripties. De deur op het schilderij is echter niet dezelfde als de toegangs-

FIGUUR 2 Huidige toegangspoort in de zuidoostelijke toren van de Waag op de Nieuwmarkt, de voormalige toegang tot de gildekamer en het Theatrum Anatomicum van het Amsterdamse chirurgijngilde.

FIGUUR 3 Schets en mogelijk ontwerp van de toegangspoort van het Amsterdamse chirurgijngilde in de Waag, door een anonieme kunstenaar (ongedateerd; Stadsarchief Amsterdam).

FIGUUR 4 Details van afbeeldingen waarop de toegangspoort van het Amsterdamse chirurgijngilde in de Waag te zien is, in chronologische volgorde. (a) Beerstraten (1622-1666): De Waag (Sint Antoniespoort) op de Nieuwmarkt te Amsterdam (ongedateerd; collectie Rijksmuseum); (b) anoniem: De Waegh, Op St. Anthonis marct (kopergravure; 1663); (c) anoniem: St Antonis Waag (kopergravure; 1693); (d) Jan de Beijer: De Nieuwmarkt met de Waag (1756; Stadsarchief Amsterdam); (e) anoniem: De Waag op de Nieuwmarkt (circa 1750-1770; collectie Amsterdam Museum); (f) Jan Ekels de Oude: Gezicht op de Nieuwmarkt met de Waag (1760-1769; privécollectie); (g) Hermanus Petrus Schout: Gezicht op de Nieuwmarkt (circa 1765-1790); (h) Caspar Jacobsz. Philips: Gezicht op de Nieuwmarkt te Amsterdam (1767; Stadsarchief Amsterdam); (i) Carel Frederik Bendorp: Twee stadsgezichten te Amsterdam Waag op Nieuwmarkt en Regulierswaag (1789; Stadsarchief Amsterdam); (j) Daniël Vrijdag: Gezicht op de Waag te Amsterdam (1813; Stadsarchief Amsterdam).

poort van het chirurgijngilde in de hoektoren van de Waag. Op het schilderij staat Rembrandt immers in een voorportaal terwijl de deur in de toegangspoort in de hoektoren van de Waag een buitendeur betreft.

De overeenkomsten tussen beide deuren doen vermoeden dat de schilder zich heeft laten inspireren door de toegangspoort van het chirurgijngilde in de Waag. Het skelet is vrij gedetailleerd afgebeeld, maar de pose van het skelet wijkt iets af van de voorgaande afbeeldingen op de deur. Het skelet 'kijkt' in de richting van Rembrandt, terwijl wij op voorgaande afbeeldingen het geraamte zien met de blik recht vooruit. Desondanks zijn in dit schilderij de verschillende elementen van de toegangspoort van het Amsterdamse chirurgijngilde fraai verwerkt.

TOT SLOT

In de notulen van het chirurgijngilde wordt Gerard de Laïresse (1640-1711) aangemerkt als maker van de deurschildering.^{1,3} De Laïresse was een succesvolle kunstschilder en een goede bekende van Rembrandt. De eerste afbeelding van het skelet op de deur dateert echter uit 1663 (zie figuur 4b), terwijl de in Luik geboren De Lai-

resse pas in 1665 voor het eerst voet zette op Amsterdamse bodem.¹⁰ Het is daarmee vrijwel uitgesloten dat Gerard de Laïresse de eerste deurschildering voor de chirurgijns heeft gemaakt. In de 17e en 18e eeuw is de schildering op de deur meerdere malen het mikpunt geweest van vernielzucht.¹ Het is goed voor te stellen dat de schildering op de houten deur regelmatig gerestaureerd werd of opnieuw moest worden aangebracht gedurende een periode van ongeveer 200 jaar. Wellicht is De Laïresse een van deze restaurateurs geweest.

Op de vroege afbeeldingen van de deur is te zien dat de chirurgijns een hekje voor de deur hadden geplaatst. Op een afbeelding van de Waag uit 1767 (zie figuur 4h) is te zien dat het hekje naar buiten kon worden opgeklapt zodat deze een kleine carré voor de deur vormde. Men vermoedt dat het hekje werd geplaatst om de schilderingen op de deur te beschermen tegen vandalisme.¹ Ook valt op dat rechts naast de deur een lantaarn aan de muur was bevestigd om de ingang voor de chirurgijns te verlichten. Deze lantaarn is – net als het geraamte op de deur, de buste en het hekje – in de loop der jaren verloren gegaan.

De voormalige toegangdeur tot het chirurgijngilde

FIGUUR 5 Rembrandt die op het punt staat het domein van de Amsterdamse chirurgijns te betreden, geschilderd in 1864 door Christoffel Bisschop.

heeft veel van zijn oorspronkelijke aanblik verloren. De toegangspoort is van historisch waarde omdat de Amsterdamse chirurgijns van weleer deze betraden voor hun bestuursvergaderingen, examens en anatomische lessen. Hieraan worden wij vandaag de dag nog herinnerd door de wereldberoemde groepsportretten van het chirurgijnsgilde en in het bijzonder 'De anatomische les van Nicolaes Tulp' van Rembrandt. Om de poort die toegang gaf tot de gildekamer en het Theatrum Anatomicum van het chirurgijnsgilde weer in ere te herstellen, is

het wellicht te overwegen om het oorspronkelijke geraamte weer opnieuw op de deur aan te brengen.

Belangenconflict en financiële ondersteuning: geen gemeld.

Aanvaard op 24 februari 2016

Citeer als: Ned Tijdschr Geneeskd. 2016;160:D41

> KIJK OOK OP WWW.NTVG.NL/D41

LITERATUUR

- 1 Kurpershoek E. De Waag op de Nieuwmarkt. Amsterdam: Stadsuitgeverij Amsterdam; 1994.
- 2 Wagenaar J. Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoulen, schutterye, gilden en regeeringe. Amsterdam: Isaak Terion; 1766.
- 3 Kooijmans L. De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch. Amsterdam: Bert Bakker; 2004.
- 4 Ijpma FF, Teulings C, van Gulik TM. Gildepenningen van de Amsterdamse chirurgijns. Ned Tijdschr Geneeskd. 2015;159:A8647.
- 5 Ijpma FF, Teulings C, van Gulik TM. Oude tradities in ere hersteld. Nederlands Tijdschrift voor Heelkunde. 2012;21:159-61.
- 6 Van Gulik TM, Ijpma FF, Middelkoop NE. Wapenschilden van het Amsterdamse chirurgijnsgilde in de koepel van het Theatrum Anatomicum. Ned Tijdschr Geneeskd. 2014;158:A6999.
- 7 Dapper O. Historische beschryving der Stadt Amsterdam. Amsterdam: Jakob van Meurs; 1663.
- 8 Commelin C. Beschryvinge van Amsterdam. Amsterdam: Wolfgang, Waasberge, Boom, van Someren en Goethal; 1693.
- 9 Keeman JN. Rembrandt op het punt te beginnen aan het schilderen van de anatomische les van Dr. Tulp. Ned Tijdschr Geneeskd. 2006;150:2738.
- 10 De Vries L. Gerard de Laresse, an artist between stage and studio. Amsterdam: Amsterdam University Press; 1998.